

Səməd Vurğun və teatr

Mələhət Ağayeva
sənətsüənslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycanın ilk Xalq şairi, dramaturq, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas, tənqidçi Səməd Vurğun özünün gəniş, çoxşəxli yaradıcılığı ilə təkə ədəbiyyatımızın deyil, bütövlükdə milli mədəniyyətin inkişafında müstəsna xidmətləri olan şəxsiyyətlərdəndir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Səməd Vurğunun 90 illik yubileyi ilə bağlı tədbirdə çıxışı zamanı onun xalqımız qarşısında ki xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək deyirdi: "Səməd Vurğun Azərbaycanı, öz xalqını, öz dilini nə qədər sevirdi! Bunları hər dəfə yada saldıqca insan coşur, həyəcanlanır. S.Vurğun əgər bu günləri - Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlığını görmədisə də, onun ruhu bizimlədir" (1).

S.Vurğunun mədəniyyətimizin inkişafında göstərdiyi xidmətlərdən biri də dramaturgiya və teatr sahəsindəki fəaliyyətidir. Şair-dramaturqun pyesləri XX əsrin otuzuncu illərindən XXI əsrin əvvəllərinə kimi milli dramaturgiyanın zənginləşməsində və teatr hərəkatının genişlənməsində xüsusi rol oynamışdır. "Vaqif", "Fərhəd və Şirin", "Xanlar" dramalarında xalq qəhrəmanlığı və tarixi mövzular, "İnsan" əsərində isə müasirlərinin (sovet dövrünün) əməl və düşüncələrindən, arzu və istəklərindən bəhs edirdi.

Eyni zamanda, S.Vurğun bir teatrşünas tənqidçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Daim tamaşalara gələn dramaturq teatrın yaradıcılıq sirlərini dərinədən öyrənər, həm də aktyor kollektivinin sənət yüksəlişi üçün köməyini, təklif və tövsiyələrini əsirgəməzdi. Onun "Ü.Hacıbəyovun "Koroğlu" operası M.F.Axundov adına teatrın səhnəsində" məqaləsi, özünün "Vaqif", Kapler və Zlatoprovanın "Lennin", V.Şekspirin "Otello", S.Rəhmanın "Xoşbəxtlər", M.İbrahimovun "Məhəbbət", R.Rzanın "Vəfa", A.Şaiqın "Nüşabə", C.Cabbarlının "Sevil" və "Solğun çiçəklər" tamaşası haqqındakı yazıları bunu bir daha təsdiqləyir. Teatrşünas Nərimnə Ağayeva "Teatr: tənqid və tənqidçilər" adlı kitabında S.Vurğunun bir teatr tənqidçisi kimi fəaliyyətini belə qiymətləndirir: "Ümumittifaq Yazıçılar İttifaqının II plenumunun yekunları və Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək vəzifələri barədə (1945) "Dramaturgiya və teatr", "Biz və tarixi keçmişimiz", "Xeyirli və mənalı gülüş" bölmələrində görkəmli ədib teatrımızın qarşısında duran mühüm problemlərə, dramaturq və teatr, dramaturq və rejissor, dramaturq və aktyor, teatr və tamaşaçı məsələlərinə toxunmuş və göstərmişdir ki, hər hansı bir teatrda mədəniyyət və yaradıcılıq səviyyəsi əsasən dramaturgiya ilə müəyyənəlişir. Böyük dram əsəri olmadan böyük rejissor da, qüvvətli aktyor da ola bilməz. Odur ki, dramaturq teatra onun arxasında gizlənmək üçün deyil, bəlkə, öz əsərinin qabaqcıl bir

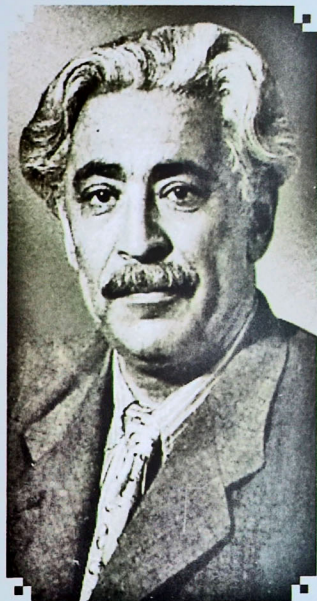
mütəfəkkiri kimi gəlməli, teatrın bədii zövqünə, sənət və məfkurə xəttinə istiqamət verməlidir" (2, 278).

S.Vurğunun böyük səhnəyə yol açan ilk əsəri "Vaqif" pyesidir (05.10.1938). Qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik mövzusunda qələmə alınmış pyes romantik teatrın tələblərinə tam cavab verməklə uğur qazanmış, milli teatrın repertuarını zənginləşdirmişdir. İdeya-bədii kamilliyi və müasirliyi pyesin bu günə min dəfədən artıq səhnə təcəssümü tapmasına səbəb olmuşdur.

İlk tamaşası 1938-ci il oktyabrın 5-də Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində oynanılmış "Vaqif" pyesi bir dramaturq kimi Səməd Vurğunun teatrda uzunömürlü ünsiyyətinin təməlini qoydu. Bu pyes 1941-ci ildə "Stalin mükafatı"na layiq görüldü. Akademik Milli Dram Teatrının tamaşasından sonra "Vaqif" in Sumqayıt, Naxçıvan, Gəncə, İrəvan, Lənkəran, Şəki, Ağdam Dövlət Dram teatrlarında səhnələşdirilməsi pyesin uğurundan xəbər verən faktlardır. 1947-ci ildə Berlin teatrında oynanılmasını da əlavə etsək, "Vaqif" dramı Səməd Vurğun dramaturgiyasının ən çox səhnəyə qoyulan pyesi adlandırılmalıdır.

Xalqın qəhrəmanlığı və müdrikliyi göstərilən əsərdə vətənpərvərlik ideyaları önə çəkilərək gözəl bir tamaşa ərsəyə gətirən Adil İsgəndərov "Vaqif" tamaşasının adını teatrımızın tarixinə qızıl hərflərlə yazdırdı. Tamaşanın bədii tərtibatını verən rəssam Nüsrət Fətullayev dəğ manzarələrini, xalq heykəltəraşlıq sənətinin və milli ornamentlərin cizgilərini realist dekorlarla əks etdirirdi. Səid Rüstəmovun rəqslər, oyunlar, mərasimləri dərin xalqilik ruhu ilə aşladığı musiqisi tamaşanın milli koloritini qüvvətləndirdi.

SSRİ Xalq artisti Adil İsgəndərov Səməd Vurğun haqqında xatirələr

kitabında "Vaqif" pyesinin dram teatrının bədii şöbəsinə mükafatı zamanı 25-ə yaxın yazıçı, tənqidçi və aktyorun iştirakını yazır. Haqış hücumlarına məruz qaldığını gören rejissor (A.İsgəndərov) müəlliflə (S.Vurğun) birgə işləyib dramı tamaşaya qoyacaqlarına söz verirlər. İki ay birlikdə gecə-gündüz işlədikdən sonra "Vaqif" tamaşaçılarına təqdim olunur.

"Pyes tamaşaçılar tərəfindən olduqca hərarətlə qarşılandı. Əsərdə real, dolğun və canlı surətlər verilmişdi... Ürəyi xalqın ürəyi ilə döyünən, Azərbaycan xalqının sevimli, böyük şairi Vaqif surətini məharətlə yadradan SSRİ Xalq artisti Ələsgər Ələkbərov Sovet Azərbaycanının böyük şairi Səməd Vurğunla tamaşaçıların gurultulu alqışları altında qucaqlaşib öpüşdülər" (8, 163).

Vaqif obrazını iki aktyor – Ələsgər Ələkbərov və Kazım Ziya, Vidadını Əli Qurbanov, Tükəzi Əzizə Məmmədova, Xuramanı Fatma Qədri, Əlibəyi İsmayıl Dağıstanlı, Əminə xalanı Əminə Sultanova, Eldarı Möhsün Sanani və Rza Əfqanlı yüksək peşəkarlıqla canlandırıdılar.

Lakin S.Vurğun "Vaqif" əsərində bir çox tarixi təhriflərə yol verdiyini başa düşür və 31 may 1946-cı il tarixli "Ədəbiyyat" qəzetində yazırdı: "Çox sevdiyim "Vaqif" əsərinin gələcək taleyini düşündüyüm zaman orda yol verdiyim bir çox tarixi təhriflər, xüsusilə İbrahim xan surətinin təhrifi məni çox yandırır..."

Müəyyən əyintilərə, tarixi səhvlərə baxmayaraq, "Vaqif" tamaşası böyük müvəffəqiyyət qazandı. Bunu Akademiyanın müxbir üzvü İncilab Kərimov da təsdiqləyir: "XVIII əsrdəki hadisələrdən bəhs etməsinə baxmayaraq, öz ruhu və pafosu ilə müasir səslənən bu tamaşa həm rejissor işi, həm də aktyor ifası baxımından teatrın romantik ənənələrindən davamı idi" (4, 372).

Dramaturqun "Xanlar" mənzum dramı şair, inqilabçı Xanlar Səfəraliyevin həyatından bəhs edir. Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində Adil İsgəndərovun quruluşunda 1940-cı ildə səhnələşdirilən "Xanlar" dramında xalqın qəhrəmanlığından, inqilabçıların mübarizəsindən söhbət açılırdı. Onu da nəzərinizə çatdırım ki, pyes sovet ideologiyasının təsiri altında yaranmışdı. Bütün inqilabi Rusiya ilə birgə hərəkət edən Bakı proletariyatının fəaliyyəti göstərilirdi; qəhrəmanların əməl və hərəkətləri xalqın taleyinin sosializm quruculuğu istiqamətinə yönəldilməsi işinə xidmət edirdi. Buna görə də tamaşanın romantik vüsəti konkret tarixi məzmunla vəhdətdə idi.

C.Cəfərov və İ.Kərimov bu əsəri dramaturji və bədii ümumiləşdirmə baxımından zəif saysalar da, tamaşa 1953-cü ilə kimi 250 dəfə göstərildi. Tamaşa, xüsusilə Xanlar – Ələsgər Ələkbərovun, Koba (Stalin) – Ağasadi Qarayevin, Qızıyər – Məziyyə Davudovanın, Söhbət – Kazım Ziyanın, Məhrəbən – Barət Şəkinciyanın təbii aktyor ifası ilə nəzəri cəlb edirdi. "Xanlar" Moskva, Leningrad və Praga teatrlarında "Günəş tulu edir" adı altında tamaşaya qoyuldu və Azərbaycan Dram Teatrının 1951-ci il Daşkənd qastrozu zamanı Özbəkistan tamaşaçılarının alqışlarına səbəb oldu.

6 noyabr 1941-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində göstərilən "Fərhad və Şirin" pyesini S.Vurğun dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poeməsindən bəhrələnərək yazmışdır. Xalq qəhrəmanlığı mövzusunda qələmə alınan əsərdə Fərhadın vətənpərvərlik ideyaları, vətəninin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizəsi göstərilir. Rejissor A.İsgəndərov məzmunlu və düşünülmüş işi ilə, vətənpərvərlik duy-

ğuları daha qabarıq nəzərə çarpan bir tamaşa ortaya qoymuşdu. N.Fətullayevin bədii tərtibatında və Ə.Bədəlbəylinin musiqisində də sözügədən ideya özünü göstərirdi.

Səməd Vurğunun Dövlət mükafatına layiq görülmə "Fərhad və Şirin" əsərinin səhnə həyatı da çox uğurlu alındı. Tənqidçilər M.Arif, M.Hüseyn, M.İbrahimov, M.Rəfilə tamaşaya öz obyektiv fikirlərini bildirmiş, Fərhad obrazındakı xırda qüsurlardan danışsalar da, ümumilikdə tamaşanın böyük müvəffəqiyyət qazandığını yazmışlar.

Fərhad (Ə.Ələkbərov və R.Əfqanlı), Şirin (M.Davudova və F.Qədri), Xosrov (A.Garaybəyli), Şapur (S.Ruhulla), Azər baba (Ə.Qurbanov) öz obrazlarının öhdəsindən bacarıqla gəlirlər.

O zaman Bakıda qonaq olan Knipper-Çexova, M.Tapxanov və F.Şevçenko tamaşada iştirak edərək, səhnədə hərarətli və plastik aktyor sənətinin pyesin romantik-ülvi təbiəti ilə tam harmoniya təşkil etdiyini söyləmişdilər. Sonralar bu əsər Bakı Rus Teatrında və Moskvada Stanislavski adına teatrda da tamaşaya qoyuldu.

Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında 7 iyun 1997-ci ildə Cənnət Səlimovanın quruluşu, rəssam Tahir Tahirəvovun tərtibatı, bəstəkar Emin Sabitoğlunun musiqisi ilə göstərilən "Fərhad və Şirin" tamaşasında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də iştirak etmişdir.

Tamaşada insani münasibətlərdə saf, təmənnsiz sevgi-məhəbbət nə qədər güclü verilsə də, eyni zamanda, xəyanətin, satqınlığın necə nifrət və ikrah hissi doğurduğu parlaq surətdə göstərilirdi. M.Mirzə (Fərhad), H.Məmmədov (Xosrov), M.Əsədova (Şirin) obrazlarını daxili hiss və həyəcanları ilə auditoriyaya çatdırırdılar. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev tamaşa barədə öz fikirlərini belə bölüşürdü: "Siz tamaşanı elə gözəl qurmusunuz ki, salonda oturanlara hər dəqiqə böyük estetik, psixoloji və mənəvi təsir edirsiniz. Mən şəxsən belə təsir altındayam və ona görə də sizin yanınıza həyəcanlı gəlmişəm. Bu, sizin yüksək sənətkarlığınızı göstərir" (5).

Nəzərinizə çatdırım ki, Səməd Vurğunun ev-muzeyi də Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və göstərişi ilə yaradılmışdı. H.Əliyevin sərəncamı ilə 1974-cü ildən təşkil edilən muzeyin 1975-ci il oktyabrın 6-da təntənəli açılışı oldu. Burada şairin həyat və yaradıcılığına aid çox dəyərli eksponatlar qorunub saxlanılır.

Şair-dramaturqun Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı ilə növbəti işbirliyi 7 noyabr 1945-ci ildə "İnsan" pyesi ilə baş tutdu. Məhərrəm Həşimov və Əliheydr Ələkbərovun quruluşundakı əsərdə Vətən müharibəsi dövrü özünəməxsus bir şəkildə əks olunur. Tamaşada baş rolları Şahbaz (İ.Dağıstanlı), Səhər (M.Davudova), Cəlal (Ə.Qurbanov), İslam (R.Əfqanlı), Eldar (M.Sənani) ifa edirdilər.

Cəfər Cəfərov "Azərbaycan dram teatri" kitabında yazır: "İnsan" pyesi yalnız bu gündən yox, həm də sabahdan söhbət açır. Son şəkildəki hadisələr bir neçə il bundan sonrakı dövrdə cərəyan edirdi. Sülh və əmin-amanlıq səltənəti, xalqlar və millətlər arasında ideal əxlaqi münasibətlər – gələcəyin belə bir təsviri ağıl istiqbalına şairin inamının ifadəsi idi" (6, s. 402).

"İnsan" tamaşası haqqında məqalə yazan tənqidçilər tamaşanın müvəffəqiyyətsizliyə uğradığını qeyd edirdilər. İstər M.Arif, M.İbrahimov, M.C.Cəfərov, Ə.Şərif, H.Orucali, B.Vahabzadənin məqalələrində əsərin dramaturji cəhətdən zəif, natamam olduğu göstərilirdi.

Tənqidçi N.Ağayeva yazır: "Mən teatr aləminə daxil olduğum vaxt-

dan "İnsan" tamaşası ilə bağlı bəzi şifahi mülahizələr eşitmişəm. Biri budur ki, deyirlər, "İnsan"ın ilk tamaşalarında birinə Moskvadan gəlmiş Mərkəzi Komitə işçisi bir rus baxdıqdan sonra "qalib gələcəkmə cahanda kamal?" sözlərinə təəccübünü bildirərək, "necə yəni qalib gələcəkmə cahanda kamal? Məgər yoldaş Stalinin kamalı qalib gəlməyibmi?" - deyib. Bu sözdən sonra guya "İnsan" tamaşası repertuardan götürüldü" (2, s. 243).

Ancaq hamıya yaxşı məlumdur ki, hər bir rejissor sağ olan müəllifin əsərini tamaşaya hazırlayan zaman onunla birgə ciddi yaradıcılıq işi aparırlar. Bu baxımdan rejissor A.İsgəndərovla S.Vurğunun əlbir işi göz qabağındadır. Görünür, M.Həşimovla S.Vurğun arasındakı yaradıcılıq münasibətində cüzi bir anlaşılmazlıq olub. Böyükağa Kazımovun bu fikri ilə razıyam ki, "Əlbəttə, M.Həşimov bir rejissor kimi axtaran, obrazlı ifadəyə meyil edən sənətkar idi. O, əsərdə olan kasirlərin üzərində müəlliflə birlikdə müəyyən qədər çalışıb. Lakin S.Vurğunun böyük nüfuzu rejissorun axtarışlarının miqyasını məhdudlaşdırıb və əsər qüsurları ilə birlikdə tamaşaçılara göstərilib" (7, s. 47).

S.Vurğun həm də gözəl tərcüməçidir, dünya xalqlarının bir çox məşhur şairlərinin – Aleksandr Puşkinin "Yevgeni Oegin", Maksim Gorkinin "Qız və ölüm", Şota Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan", Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" əsərlərini, Taras Şevçenkonun, İlyə Çavçavadzenin və Cəmbül Cumayevin bir çox şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib.

XX əsrin sonuna qədər "Vaqif" dramının 1000-ci, "Fərhad və Şirin"-in 500-cü, "Xanlar"-ın 270-ci tamaşalarının göstərilməsi Azərbaycan teatr repertuarının bu əsərlərlə zənginləşməsinə bir daha təsdiqləyir.

Tənqidçilərdən Cəfər Cəfərov, Mahmud Allahverdiyev, İncilab Kərimov, Məryəm Əlizadə, Aydın Talibzadə, İlham Rəhimli, Nərimnə Ağayeva, Vidadi Qafarov S.Vurğunun pyeslərinə yazdıqları resenziyalarla öz yaradıcılıq bioqrafiyalarını genişləndirmişlər.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan" qəzeti. 18 mart 1997-ci il.
2. Ağayeva Nərimnə. Teatr: Tənqid və tənqidçilər. Bakı, 2012, "Xəzər Universiteti" nəşriyyatı, 358 səh.
3. Vahabzadə B. Səməd Vurğun. Bakı, Azərneşr, 1968, 348 s.
4. İncilab Kərimov. Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf

Резюме

В статье говорится о сценическом воплощении в азербайджанском театре пьес первого народного поэта Азербайджана, драматурга, переводчика, критика, литературоведа, академика, заслуженного деятеля искусства Самеда Вургун. Анализируются такие пьесы драматурга, как "Вагиф" (05.10.1938), "Ханлар" (1940), "Фархад и Ширин" (06.11.1941), "Человек" (07.11.1945), поставленные на сцене Азербайджанского Государственного Академического Национального Драматического Театра.

Ключевые слова: пьеса, режиссёр, композитор, художник, актёр.

S.Vurğunun dram əsərləri təkcə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında deyil, M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında ("Vaqif", "Aygün" operası, "Komsomol poeması" baleti), Gənc Tamaşaçılar Teatrında ("Vaqif", "Komsomol poeması"), eyni zamanda, ölkəmizin müxtəlif teatrlarının səhnəsində – Gəncə ("Vaqif", "Komsomol poeması", "Fərhad və Şirin"), Naxçıvan ("Vaqif", "Komsomol poeması", "Fərhad və Şirin"), Sumqayıt ("Komsomol poeması", "Fərhad və Şirin"), Lənkəran ("Vaqif", "Fərhad və Şirin"), Şəki ("Vaqif", "İnsan"), Ağdam ("Vaqif", "Xanlar", "Fərhad və Şirin") Dövlət Dram teatrlarında da səhnələşdirilmiş, tamaşaçı sevgisi qazanmışdır.

İstedadlı rejissorlarımız Adil İsgəndərov, Mehdi Məmmədov, Əliheydr Ələkbərov, Məhərrəm Həşimov, Cənnət Səlimova, Ağakəşi Kazımov, Əli Usubov, Fikrət Sultanov, Nəriman Məmmədov, Hafiz Quliyev, Zəfər Nəmatov, İbrahim Həmzəyev, İldırım Cəbbarov, Kamran Quliyev, Yusif Bağirov, Hüseyn Sultanov, Vaqif Şərifov və b. S.Vurğunun dram əsərlərinə fərqli quruluşlar verərək milli teatrımızın repertuarını zənginləşdiriblər.

Həmin pyeslər Azərbaycan aktyor sənətinin inkişafında da az rol oynamayıb. Belə ki, onun pyeslərində rol alan Ələsgər Ələkbərov (Vaqif), Əli Qurbanov (Vidadi), Əzizə Məmmədova (Tükəzi), Fatma Qədri (Xuraman), İsmayıl Dağıstanlı (Əlibəy), Əminə Sultanova (Əminə), Möhsün Sanani (Eldar), M.Mirzə (Fərhad), H.Məmmədov (Xosrov), M.Əsədova (Şirin) və digər aktyorların geniş kütlələrin sevimlisinə çevrilməsində Səməd Vurğun dramaturgiyasının payı var.

Bir sözlə, Səməd Vurğunun pyesləri ədəbiyyatımızı, dramaturgiyamızı zənginləşdirdiyi kimi, səhnəyə qoyularaq geniş tamaşaçı rəğbəti də qazanmış, bir neçə aktyor nəslə və teatr xadimlərinin yetişməsinə təsir göstərərək Azərbaycan teatr sənətinin inkişafında, həmçinin tamaşaçı zövqünün formalaşmasında böyük rol oynamışdır. ♦

mərhələləri. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 2002, 576 s.

5. Yaradıcı heyətin uğuruna yüksək qiymət. "Xalq" qəzeti, 10 iyun 1997-ci il.
6. C.Cəfərov. Azərbaycan dram teatri. Bakı, Azərneşr, 1959, 416 s.
7. Kazımov B. Səməd Vurğun və teatr. Bakı, Elm, 1974, 63 s.
8. Səməd Vurğun haqqında xatirələr. Bakı, Azərneşr, 1973, 276 s.

Summary

In the article also speaks about the scene of the first Azerbaijani poet, playwright, translator, critic, literary critic, academician, honored art worker Samed Vurgun's plays in the theaters of Azerbaijan. Here are analyzed the plays "Vagif" (05.10.1938), "Khanlar" (1940), "Farhad and Shirin" (06.11.1941) and "Human" (07.11.1945) that performed on scene of the Azerbaijan State Academic National Drama Theater.

Key words: play, director, composer, artist, actor.